

Д. К. Черновол, М. П. Сохацький

ІНТЕР'ЄР ЖИТЕЛ ЗАЛИЩИЦЬКОЇ ЛОКАЛЬНОЇ ГРУПИ ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПОСЕЛЕННЯ ГЛИБОЧОК БОРЩІВСЬКОГО РАЙОНУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Стаття присвячена дослідженню трипільських жител залищицької локальної групи за матеріалами поселення Глибочок Борщівського району Тернопільської області.

Ключові слова: трипільська культура, житло.

Залишки трипільських жител залягають у вигляді шарів перепаленої глини які складаються з глиняної платформи міжповерхового перекриття, тобто підлоги другого поверху та окремих об'єктів інтер'єру. Серед інших будівельних залишок із випаленої глини на площадці можуть бути фрагменти стін та перестінків, що розподіляють житло на камери. Всі конструктивні елементи в будівлі виготовлені з одного й того ж самого матеріалу — глини. Деталі інтер'єру можуть бути розміщені як на платформі, складаючи інтер'єр другого поверху, так і під платформою на ґрунтовій підлозі першого поверху. Однією з проблем при розборі залишків глиняного завалу будівлі є виділення тих чи інших деталей конструкції за певними морфологічними ознаками. Однак, це складає певну проблему, оскільки збереженість виявлених елементів конструкції напряму залежала від потужності температурних режимів, в результаті яких виникла сама площадка. Тому для виділення деталей інтер'єру в будівлі потрібно вказати на морфологічні особливості, притаманні платформі міжповерхового перекриття та стінам, які являються будівельними елементами споруди.

Платформа міжповерхового перекриття житла побудована з однорідної глиняної маси в переважній більшості з великою добавкою різних відходів злакових культур та інших рослинних домішок. В окремих випадках вона

навпаки виконана із однорідної глиняної маси без рослинних домішок. Поверх неї дослідниками в більшості випадків фіксується ряд тонких невілюючих шарів товщиною 1—3 см. Вони, ймовірно, наносились під час ремонтів останньої, в зв'язку з тим, що та знаходилась в постійній експлуатації та потребувала періодичних ремонтів. Нівелюючі шари виготовлялись також із різних сортів глини як з домішкою полови, так і без неї. Поверхня нівелюючих шарів в більшості випадків має сильну заліскованість та заливку із тонкоструктурної глини, що, ймовірно, застосовувалась для затірки її поверхні. На фрагментах глиняних блоків підлоги переважно знизу знаходяться відбитки на глині від розколотих дерев'яних колод, рідше кругляка, на які її було нанесено при будівництві.

Стіни та перестінки на площадці в більшості випадків залягають у вигляді повздовжніх або поперечних гребенів, утворених під час завалу та зсипання таких. Щоправда, подібні гребні могли утворюватись і в результаті падіння самої платформи, що сприяло нерівномірності їх залягання в результаті руйнації житла. Іноді поруч з завалом гребня частково зберігались залишки вертикально стоячих конструкцій стіни. Вони мали вигляд обламаного вертикально стоячого бортика з відбитками горизонтальних плашок з однієї із сторін. У випадках збереження обидвох сторін стіни відбитки дерева знаходились у внутрішній частині конструкції. Низ стіни міг нести сліди примазки її до платформи перекриття. Важливим фактором при розгляді подібних завалів виступають відбитки дерев'яної конструкції на фрагментах глиняної обмазки. Для елементів стін характерні відбитки дерев'яних плашок товщиною до 4 см

або ж відбитки тонкої лози. Подібні фрагменти на відбитках відображають елементи плетеної конструкції. Плашки чи лоза мають одновекторний напрямок, лише розміщені під різним кутом нахилу. Глина із якої були виконані стіни, завжди має домішку полову в своєму тісті та її фрагменти порівняно невеликої товщини.

Деталі інтер'єру знаходяться поверх платформи перекриття та під нею, саме вони складають внутрішнє облаштування житлового та господарського простору будівлі. Вони також як і платформа перекриття склалися із кількох шарів глини та бути виготовлені як з глини з домішкою полову, так і без неї. Їх багатошаровість могла бути спричинена тими ж факторами, що й багатошаровість підлоги — спрацювання об'єкту в процесі експлуатації та його поновлення для подальшого використання. У зв'язку з локалізацією нашарувань виявлені деталі інтер'єру дещо підвищуються над рівнем залягання підлоги. В окремих випадках дослідникам вдається прослідкувати форму об'єкта, що міг мати округлий або ж підквадратний вигляд. Поверхня та бокова сторона таких конструкцій може мати відповідну заглаженість та фарбування в білий, жовтий та червоний колір, іноді вони орнаментовані прокресленим орнаментом, що підтверджує закінченість виявленої форми. Окремі об'єкти обмежені вертикальним бортиком що спрощує їх виявлення. В більшості випадків виявлені конструкції збереглися фрагментарно, оскільки це напряму залежало від потужності дії вогню на них в процесі культового спалення будівлі та їх руйнації, спричиненою дією антропогенних факторів. Здебільшого від виявлених конструкцій зберігалися лише окремі фрагменти та деталі. Тому для проведення аналізу досить важливо місце розташування їх в споруді та характер матеріалу, з якого вони були виготовлені.

Найбільш важливим питанням в ході дослідження виявлених об'єктів інтер'єру є питання їх інтерпретації. Як джерело для проведення інтерпретації виявлених об'єктів інтер'єру можуть виступати глиняні модельки трипільських жител відкритого типу. Одну із перших модельок подібного типу було виявлено В. Козловською на поселенні поблизу с. Сушківка нині Уманського району Черкаської області [Козловська, 1926, с. 56]. Як потім було встановлено, це поселення відноситься до томашівської локальної групи розвитку культури в Буго-Дніпровському межиріччі та належить до періоду С/І (за періодизацією Т.С. Пассек). Саме на них давніми майстрами було зображено купольні печі, вівтарі, робочі місця тощо та розміщення їх в споруді, а також розподіл житла на вхідну та житлову камери. Співставляючи виявлені конструкції на площадках томашівської локальної групи з зображеннями їх на глиняних модельках було встановлено пев-

ну тотожність об'єктів та їх зовнішній вигляд у виявлених спорудах [Черновол, 2008, с. 168]. Щоправда, подібні порівняння коректні лише між будівлями томашівської групи та модельками, які мають до них відношення. Втім аналізуючи виявлені елементи інтер'єру за певними морфологічними ознаками, їх можливо розпізнати не тільки в спорудах томашівської групи, але й в спорудах інших локальних груп трипільської культури, враховуючи також їх розташування в будівлях. Оскільки конструктивні особливості об'єктів диктувались їх експлуатаційними вимогами, раціоналізмом та функціональним застосуванням, певні елементи інтер'єру повинні мати спільні риси, незважаючи на період до якого відносилась та чи інша будівля трипільської культури та її місцезнаходження. Однією з обов'язкових вимог до житлових будівель практично всіх споруд є обов'язкова присутність пічної споруди чи відкритого вогнища. Відомо, що для жител окремих груп трипільського населення обов'язково притаманний жертovníк. Також за певними морфологічними ознаками можливо виділити в будівлях робочі місця, де відбувалась господарсько-побутова діяльність її мешканців.

За вказаними принципами пропонується розглянути інтер'єрні особливості заліщицької локальної групи трипільської культури періоду В/І—ІІ її розвитку. В останні десятиліття пам'ятки цієї групи досліджувались О. Ситником та М. Ягодинською (поселення Бучач І, м. Бучач, уроч. Гора Федір, 1989 р.), М. Сохацьким (поселення Підзамочок ІІ, 2004 р.), Д. Черноволем та С. Рижовим (поселення Підзамочок І, 2004 р.) Бучачського району Тернопільської області. Пам'ятки Підзамочок І та Підзамочок ІІ авторами вивчалися під час охоронних розкопок в районі об'їзної автодороги навколо м. Бучача в складі експедиції «Рятівної археологічної служби» під керівництвом О. Осаульчука. Найбільш інформативними з питань поставленої проблеми виявились дослідження М. Сохацького у 1992—95 рр. на поселенні Глибочок, урочище «Стінка» Борщівського району Тернопільської області [Сохацький, 1992, с. 42—109; 1995, с. 40—58]. Нажаль, більш ранні дослідження поселень цієї групи пам'яток через невідпрацьованість механізму фіксації об'єктів на сьогодні є неінформативними.

Загалом на поселенні Глибочок було досліджено три будівлі, що знаходились на східній окраїні поселення та ймовірно відносились до одного кола його забудови. Всі будівлі були практично орієнтовані довгими сторонами по лінії захід-схід, але мали різні розміри — пл. № 1, 10 × 6,8 м; пл. № 2, 21 × 9 м; пл. № 3, 26 × 11 м. У виявлених житлах виділяються дві камери, хоча елементи перестінка було зафіксовано лише на площадці № 1. Це був гребінь шириною 0,3—0,4 м, що перетинав житло по його

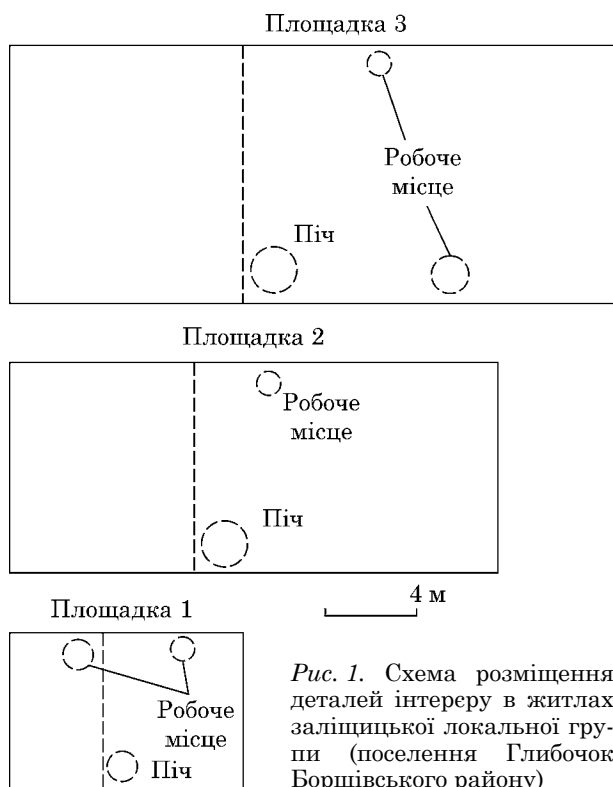

Рис. 1. Схема розміщення деталей інтер'єру в житлах заліщицької локальної групи (поселення Глибочок Борщівського району)

короткій вісі. Глина виявленого гребеня мала у своєму складі домішку полови та була слабо випалена. У випадках неможливості встановлення місця перестінку, як допоміжною ознакою може виступати місце розміщення печі. За даними відомими з глиняних модельок, піч розміщувалась з правої сторони від входу в житлову частину споруди, та однією з бокових сторін впритул прилягала до розмежовуючого на камери перестінка, а тильною стороною прилягала до довгої зовнішньої стіни. Тож за місцем розміщення печі можливо вказати на місце входу як в саму споруду, так і до житлової її половини та визначити розміщення перестінка. Характерно, що шари залягання глиняної підлоги в західній половині виявлених споруд (в місці ймовірних сіней), були не досить потужні відносно шарів підлоги в їх житловій половині. Це були ділянки з крихкої слабо обпаленої глини з рослинними домішками що не мали чітких форм. Така система розміщення будівельних залишків відома практично у всіх періодах існування культури та практично у всіх регіонах де маємо відповідно добрий стан збереженості площадок. Відповідно розміри будівлі та житлової і сінної частини споруд становили:

Площадка № 1, розмір $10 \times 6,8$ м, площа 68 м², сіни $4 \times 6,8$ м ($27,2$ м²), житлова камера $6 \times 6,8$ м ($40,8$ м²).

Площадка № 2, розмір 21×9 м (189 м²), сіни 8×9 м (72 м²), житлова камера 13×9 м (118 м²).

Площадка № 3, розмір 26×11 м (286 м²), сіни 10×11 м (110 м²), житлова камера 16×11 м (166 м²).

В середньому сінна частина будівлі складає $2/5$ площі від загального розміру житла, інша частина площі є житловим приміщенням. Розміри сінної частини для Коломійщини I періоду В/П в Середньому Подніпров'ї Т. Пасек було встановлено $1/4$ — $1/5$ площі від загальної площі будівлі. Для поселення Тальянки томашівської групи періоду С/І Буго-Дніпровського межиріччя було встановлено $1/4$ — $1/3$ площі.

В сінній частині площадки елементи інтер'єру виявлені лише в одному випадку, на площадці № 1, в інших житлах вони були відсутні. Це була вимостка розмірами близько 2×2 м, що складалася із чотирьох шарів глини.

Щоправда, потрібно зазначити, що для будівель заліщицької локальної групи досить слабка вибірка, оскільки вони порівняно мало досліджувались. Для порівняння: в житлах поселення Тальянки томашівської локальної групи, де досліджено 41 площадку, виявлено в сінній частині об'єкти інтер'єру практично в кожному четвертому житлі. Найбільша з виявлених вимосток у сінях в Тальянках становила $2,5 \times 0,7$ м [Круц, 1986, с. 2].

Печі у всіх трьох будівлях були виявлені вздовж довгої південної стіни, їх розміри приблизно становили 2×2 м. Форму печей встановити не вдалось, по периметру черені мали рвані краї та в плані були овальні. Відомо, що у ранньому періоді існували печі з округлою формою череня. В більш пізній час періоду В/П—ІІ в різних регіонах розповсюдження трипільської культури лише тильна сторона навпроти устя мала заокруглену форму. В більшості випадків черень печі становив підквадратну трохи видовжену форму, де здебільшого сторони паралельні довгій вісі житла могли бути довші за сторони, що були перпендикулярні їм.

На всіх трьох площадках, практично навпроти печі, вздовж північної довгої стіни було виявлено робочі місця. Вони виготовлені із глини без домішки полови. На площадці № 1 подібний об'єкт складався із чотирьох тонких нашарувань такої глини. На площадці № 3, що була найбільша з виявлених споруд, окрім вказаного робочого місця знаходилась ще одна подібна конструкція вздовж південної довгої стіни, за шість метрів на східніше від печі.

Окрім об'єктів господарсько-побутового призначення в спорудах трипільського часу відомі певні об'єкти сакрального характеру. Це різні за планом та формою вівтарі чи орнаментовані вимостки, що в переважній більшості знаходились в торцевій частині житлової камери навпроти входу, інколи у вхідній камері та на першому поверсі споруди. Вівтарів, що були характерні для більшості жител західної гілки розвитку в Буго-Дніпровському межиріччі в будівлях заліщицької локальної групи не виявлено. Але можна припустити, що в торцевій частині споруди, яка знаходилась навпроти входу могли мати місце певні об'єкти, що від-

носились до сакральної діяльності мешканців будівлі, але не збереглися з часом. Наприклад, вітвар міг бути виготовлений з дерева. У цьому випадку він не міг зберегтися. Замінити вітвар могли настінні графічні чи наліпні зображення, які також важко зафіксувати через сильну руйнацію стін. Хоча при розкопках поселення Доброводи томашівської групи на площадці № 4 збереженість стін була чудова [Круц, Корвин-Пиотровский, Рыжов, Бузян, Овчинников, Черновол, Чабанюк, 2005, с. 59]. Тут виявлено два сакральні місця: вітвар та ліпний орнамент в вигляді концентричних кіл, в торцевій частині стіни навпроти вітваря. Тому залишається невиясненим питання де розміщувалося і що виконувало сакральну функцію в спорудах заліщицької локальної групи.

До інтер'єру першого поверху відносяться окремі вимостки господарського призначення виявлені на площадці № 1 поселення Глибочок та поселення Підзамочок I, а також ями господарського призначення. Інтер'єр поселень Підзамочок I та Підзамочок II не зберігся через сильну еродованість площадок. Вдалося лише зафіксувати об'єкти, що знаходилися під платформою перекриття. Виявлені вимостки не мали чітких форм, з рваними краями, була можливість лише визначити їх площу. Вимостка на площадці № 1 поселення Глибочок мала розміри 1,8 × 0,9 м, а на площадці № 3 поселення Підзамочок I лише кілька десятків сантиметрів. Ями виявлені на підлозі першого поверху практично в кожному з розкопаних жител. Вони знаходилися в торцевих частинах споруд, навпроти входу до них.

За виявленими деталями інтер'єру ймовірно перший поверх використовувався лише в господарських цілях. Простір другого поверху ділився на дві камери, одна з камер виконувала роль вхідного приміщення, інша - житлового. Основним елементом інтер'єру житлової камери є наявність печі та розміщення її в камері, а саме з правої сторони від входу, що відповідає класичному уявленню про розташування подібних конструкцій в трипільському житлі. Простір житлової камери вільний від конструкцій господарського-побутового призначення.

Його необхідно віднести до корисної площі будівлі, де саме проживали її мешканці.

З усього вище викладеного можна зробити висновок, що житло заліщицької локальної групи являє собою типову споруду трипільської культури, де піч розміщена завжди з правої сторони від входу в житлову камеру, а інші деталі інтер'єру господарського призначення розташовувались в зв'язку з певними виробничими потребами (рис. 1), на першому поверсі, у вхідній камері та безпосередньо в житловому приміщенні.

Козловська В.С. Точки трипільської культури біля с. Сушківки на Гуманщині // Трипільська культура на Україні в I. — К., 1926. — С. 43—67.

Круц В.А., Рыжов С.Н., Клочко В.И. Отчет о работе Тальянковского отряда Трипольской экспедиции в 1986 г. // НА ІА НАН України. — 1986/2 — С. 6.

Круц В.А., Корвин-Пиотровский А.Г., Рыжов С.Н., Бузян Г.Н., Овчинников Э.В., Черновол Д.К., Чабанюк В.В. Исследование поселений-гигантов трипольской культуры 2002—2004 гг. — К., 2005.

Сохацький М.П. Звіт про роботу археологічної експедиції Борівського відділу Тернопільського краєзнавчого музею у 1992 р. // НА ІА НАН України. — 1992/109. — 42 с.

Сохацький М.П. Звіт про роботу археологічної експедиції Борівського відділу Тернопільського краєзнавчого музею у 1995 р. // НА ІА НАН України. — 1995/40. — 58 с.

Черновол Д.К. Інтер'єр трипольського жилища по матеріалам поселення Тальянки // Трипольская культура в Украине. Поселение-гигант Тальянки. — К., — 2008. — С. 168—191.

D. K. Chornovil, M. P. Sohachky

INTERIOR OF DWELLING ZALISHCHYK'S LOCAL GROUP FOR MATERIALS SETTLEMENT GLYBOCHOK OF BORSHCHIV'S REGION

The article is devoted to researching trypillian dwelling of Zalishchyky's group for material from settlement Big Glybochok of Borshchiv regions.